

KONSTANTİNOPOLİS HALK EĞLENCELERİ

NİLGÜN ELAM*

BİZANS'TA EĞLENCE KAVRAMI

Eğlence Bizans'ın günlük yaşamının en temel unsurlarından biriydi. Dinî ya da dünyevi çok çeşitli birçok yortu/bayram ve tören, Bizanslıları eğlendirirdi. Başkent sakinlerinin en sevdikleri meşgale Hipodrom'daki araba yarışlarını, dramatik gösterileri ve dinî geçit törenlerini izlemektir. Apokries adı verilen ve başkent halkının kılık değiştirerek katıldıkları geçit törenleri/fener alayları gibi aktivitelerin olduğu karnaval büyük ilgi görüyordu. Yeni ay (*Nea Selene*) döneminde kent sakinleri sokaklarda ateşler yakıp üzerinden atlayarak eğlenirlerdi. Tavernalar, halkın bolca yemek ve şarap tükettiği ve müzik dinlediği mekânlardı. Taşrada yılda bir kutlanan yortuların arifesi de dinî bayramlar olarak başlayıp kilisenin tüm itirazlarına rağmen sihirbazların (*magoi*), astrologların ve hokkabazların vs. katıldığı hareketli panayırlarla biterdi. Bazı durumlarda kilise uygunsuz bulduğu eğlence türlerini sınırlamalar getirerek ya da yasaklar koyarak engellemeye çalıştıysa da tüm bunlar Bizanslıların günlük yaşamın küçük zevklerinden tat almasını engelleyemiyordu. Bizans döneminin en temel eğlencelerinden biri Hipodrom'daki gösterilerdi. İmparatorluğun bütün büyük kentlerinde bir Hipodrom vardı ve en görkemlisi elbette ki başkentteki Hipodrom'du. Birçok gösterinin sahnelendiği Hipodrom önemli bir sosyalleşme mekânıydı. Bizanslılar Hipodrom'da çok çeşitli müsabakalar izleyebilirdi: At yarışları, vahşi hayvan terbiyecilerinin gösterileri, eski Roma'dakilere benzer gladyatör karşılaşmaları ve daha az kanlı karşılaşmalar... Hipodrom aynı zamanda dinî törenlerin, halk kutlamalarının ve politik tartışmaların vuku bulduğu önemli bir alandı. Böyle zamanlarda başkentten kalbi burada atardı. Hipodrom'daki tiyatro temsilleri, aktörlerin oyunlarda kilise mensuplarına yönelttikleri eleştirilerin sonucunda tedricî olarak sansürlendi ve sınırlandırıldı. Bununla birlikte, doğaçlama oyunlar sunan pandomim sanatçıları, akrobatlar ve müzisyenler büyük ölçekli imparatorluk kentlerinin caddelerini bir panayır havasına sokardı.

* Anadolu Üniversitesi

Aristokratik çevrelerde içkili büyük ziyafetler (*symposion*), av partileri, costra (*tzostra*) ve ciganion (*tzykanion*) denilen sportif turnuvalar düzenlenmesi âdettendi. Bizanslı sıradan halk ise sokaklardaki çeşitli gösterileri izleyerek eğlenirdi: Çingenelerin getirdiği köpekler, maymunlar, ayılar, yılanlar, filler, develer, gergedanlar ve daha birçok egzotik hayvanın, akrobatların, sihirbazların ve dansçıların yer aldığı gösterileri Bizans halkının yabancı olmadığı kukla tiyatrosu izlerdi. Halk, şarap ikram edilen ve dans gösterilerinin de izlenebildiği tavernalarda eğlenirdi. Büyük ve önemli dinî bayramlar, panayırların düzenlenmesi için de iyi bir vesile olurdu. Sıklıkla dinî yapıların yanında kurulması bakımından dinî-ticari bir anlam da taşıyan bu panayırlar için genellikle kentlerin açık alanlarında alelacele barakalar ve daha özenli hazırlanan çadırlar kurulurdu. En bildik panayırlar Trabzon (Trapezous), Frigya Pacatiana bölgesindeki Khonai¹ (Honaz) panayırları ile Selânik'teki (Thessaloniki) Demetria panayırları idi.

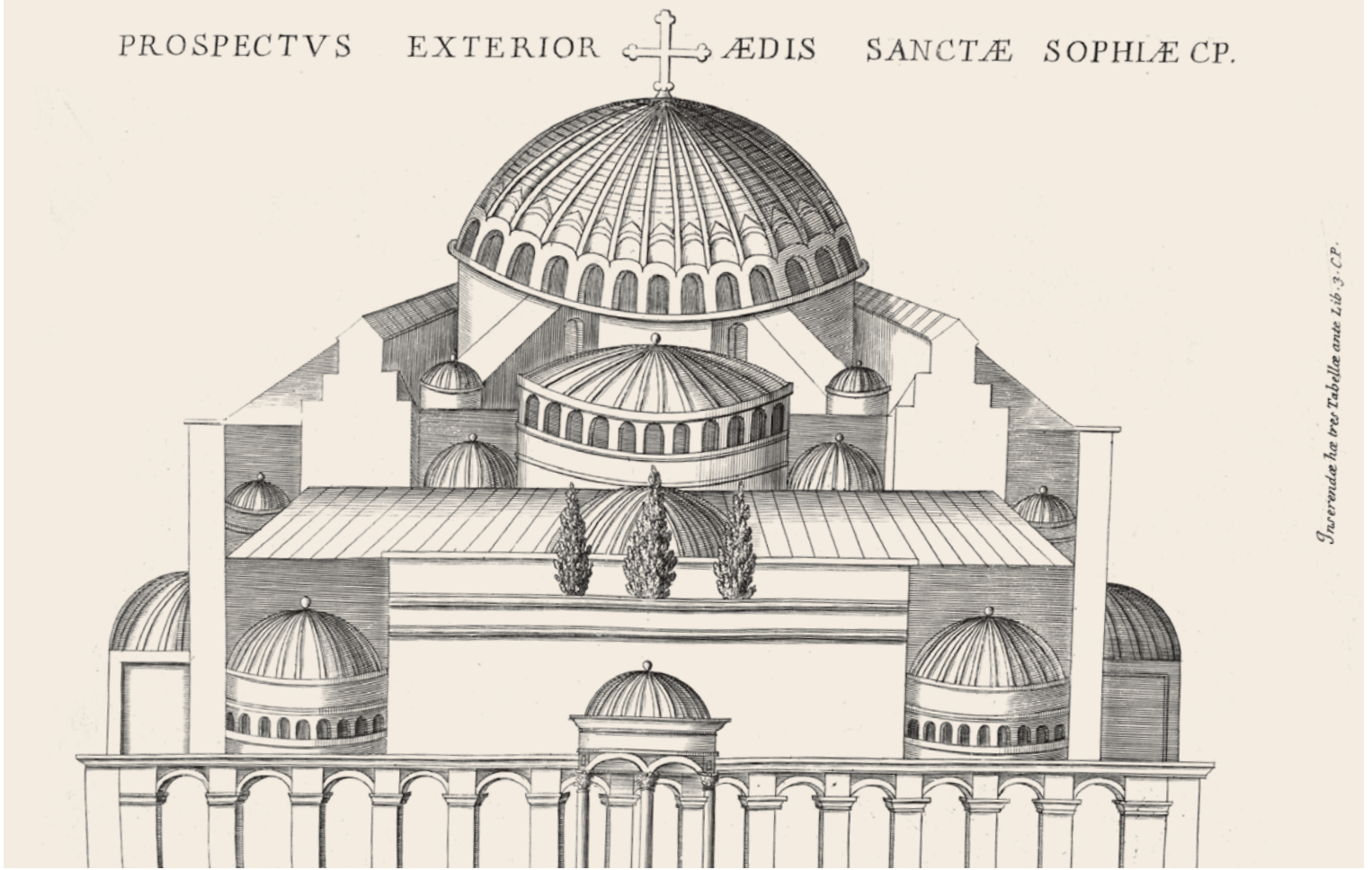
BİZANS'TA DÜNYEVİ EĞLENCERLER

Roma Mirası Bayramlar (Romaikai Giortai)

En önemli yortular "Bota", "Bryta", "Broumalia", "Mayoumas", "Rozalia" ya da "Rouzalia" ve "Kentin Doğum Günü" idi. "Bota publica" Bayramı, Roma'da MÖ 44'ten itibaren 3 Ocak'ta kutlanmaya başlanan ve devlete gönenc ve imparatora uzun ömür getirmesi için dua edilerek kutlanan bir pagan bayramıydı. Birçok müsabakanın düzenlendiği, kurbanların kesildiği çok çeşitli, sınırsız ziyafetler ve içkiyle zenginleştirilen bu coşkulu bayram, IV. yüzyılın sonunda İmparator Arkadios ile Honorios'un emirnamesiyle kaldırılmıştır. Bizans'ta Hipodrom'da eğlencelerin de düzenlendiği bu bayram, Trullo Konsili (692) tarafından halkın kutlamalar sırasında kurban kesmeye devam etmesi üzerine yasaklanmıştır.²

¹ Chonai için bkz. K. Belke-N. Mersich, *Phrygien und Pisidien, Tabula Imperii Bizantini* (TIB) 7, Wien 1990, s. 222-225.

² F. Trombley, "The Council in Trullo (691-692): A Study of the Canons Relating to

1- Bizans halk eğlencelerinin ve resmî törenlerinin merkezi olan Ayasofya (Cange)

Bota, şekil değiştirerek IX ve X. yüzyıla kadar Konstantinopolis'te kutlanmaya devam etti. İmparator VII. Konstantinos Porfirogennetos dönemindeki resmî takvimde yer almaya devam eden ve Hristiyanlaştırılmış ritüeliyle şekil değiştiren bu bayram XII. yüzyılda tamamen unutuldu.⁵

Ziyafetler ve dansla şenlenen benzer bir başka yortu da "Bryta" idi. Bizans sosyal yaşamı uzmanı Faidon Koukoules'e göre, bu yortunun kökeni tam olarak bilinmiyorsa da birçoklarınınca Mayoumas Yortusu'yla özdeşleştirilebilir. Bizans kaynaklarına göre, bu yortu, İmparator Anastasios döneminde yasaklanmıştır.⁴ Çünkü Antakyalı (Antiochie) Ioannes'e göre başkent *archontu* Konstantinos, Bir süre Bryta Bayramı'nı kutlamak istediği için tüm halk desteğini kaybetti: "τὴν αὐτὴν ἐπιτελεῖν τῶν Βρυτῶν πανήγυριν βουλευσάμενος ὀλίγου διώλεσε τὸν ὅπαντα δῆμον".⁵

Paganism, Heresy and the Invasions", *Comitatus: A Journal of Medieval and Renaissance Studies*, 1978, c. 9, s. 5.

3 Rhalles ve Potles, *Syntagma (Σύνταγμα)*, c. 2, s. 450.11-15.

4 Trombley, "Trullo", s. 5.

5 *Ἰωάννης Αντιοχείας, Ἱστορία Χρονική*, ed. Excerpta Constantini, De Ins., s. 58-150 ve FHG IV, 555-622; Rhalles ve Potles, *Syntagma (Σύνταγμα)*, c. 2, s. 448-449.

Roma kökenleri olmasına rağmen XII. yüzyılda bu bayramların Hellen motifleri taşıdığı düşününler de vardı. Nitekim Theodoros Balsamon, "Broumalia" ve "Bota"nın eski Hellen bayramları olduğunu yazar.⁶

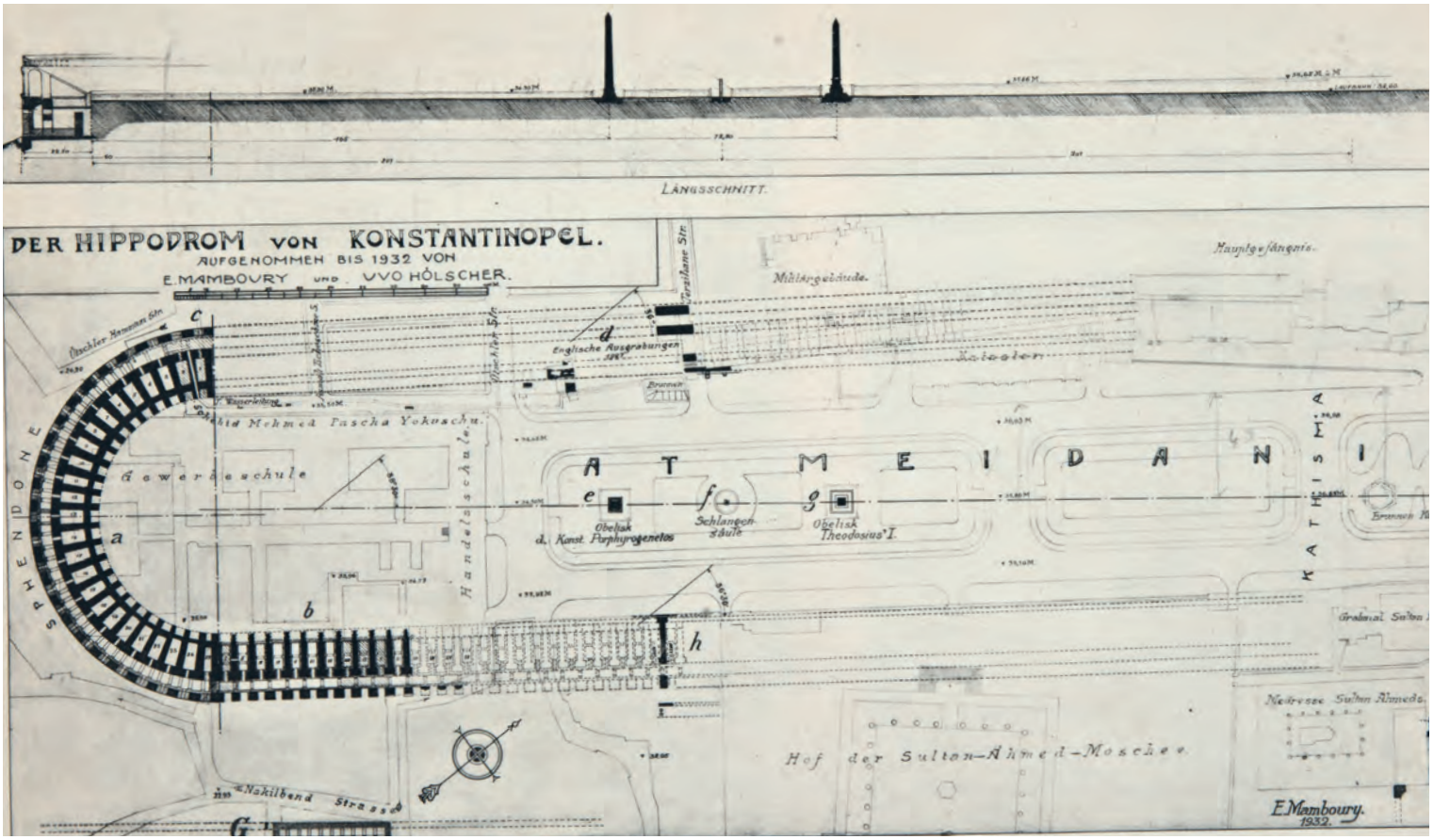
Konstantinopolis'te "Kentin Yaş Günü" (Roma'daki "natalis dies") Bayramı, III. Theodosios dönemine (VIII. yüzyıl) kadar kutlanmaya devam etti. Halk, kutlamalar sırasında ilahiler söyler, başkent en büyük ve merkezî caddesi olan Mese'de dans etmek için izin isterdi. Dışarıda bunlar olurken imparatorluk sarayında archontlara (ileri gelen kişilere) ziyafetler (*symposion*) verilir.

Karnaval (Oi Apokries)

Eski Roma'nın mirası olan Lupercalia Bayramı Bizans'ta *apokries* (karnaval) adıyla devam etmiş görünüyor. Roma geleneklerine göre, organizasyonundan kasapların sorumlu olduğu bu eğlenceler, baharın gelişini kutlamak için düzenlenirdi. Lupercalia, kötü ruhları kovarak şehri temizlemeyi ve böylelikle sağlık ve bereketi serbest bırakmayı amaçlayan, 13-15 Şubat arasında kutlanan

6 Rhalles ve Potles, *Syntagma (Σύνταγμα)*, c. 2, s. 448.

2- Bizans gösterilerinin merkezi Hipodrom'un planı (Mamboury-Wiegand)

bu çok eski Roma pastoral festivaliydi. Karakteri ve düzenlendiği dönem bakımından bugün çeşitli Avrupa ülkelerinde görülen karnavalların kökenini oluşturduğu düşünülmektedir.

Bizans dünyasında en başta gelen eğlenceler dinî ve resmî törenlerdi. Özellikle başkent Konstantinopolis'te belli bir olayı ya da bir olayın yıldönümünü kutlamak için düzenlenen bu törenler, kent sokaklarının epey renkli gösterilere sahne olmasına ve doğal olarak uzun süre kalabalıklarla dolmasına neden olurdu. Günümüzde Bizantinistlerin düşüncesine göre *apokries* ile Hipodrom arasında doğrudan bir bağ vardı. Bu öylesine sıkı bir bağdı ki XII. yüzyılın sonlarında halkın araba yarışlarına (*oi armatodromies*) olan ilgisi azaldığında İmparator III. Aleksios Angelos'un Hipodrom'da düzenlediği taklit (mimik) gösterileri ilgi çekmeye başlamıştı. İmparator davetlilerin hoşça vakit geçirebilmelerini sağlamak için apokries döneminin son pazar gününde Hipodrom'daki müzisyenleri Haliç kıyısındaki Blakhernai Sarayı'na getirtirdi. "Makellarion Hipodromion" denilen gösteriler araba yarışlarının sonunda ve Hipodrom'un kapalı olduğu *Sarakostis* denilen Paskalya Bayramı öncesindeki kırk günlük oruç döneminde düzenlenirdi.

Taşrada ve kent merkezlerinde düzenlenen karnavallar, Bizans dönemine aşağı yukarı bugün Avrupa ülkelerindekilere benzer bir şekilde ulaştı. İçlerinde bir dizi antik gelenek barınıyordu, ancak özellikle herkes için baskıcı bir toplumun yasaklarından özgürleşme ve eğlence ihtiyacını ifade ediyorlardı. Mevsimler arası geçişler, dünyevi-maddi zevkleri ve metafizik kaygıları birleştirerek kıştan bahara geçişi işaretler. Karnavalın eski zaman kültürleriyle, büyüyle ilgili tarafı zamanla kayboldu. Eğlence tarafı baskın hâle geldi. Karnaval, bugünkü Cadılar Bayramı benzeri eğlencelerde olduğu gibi, kılık değiştirme, eğlence ve bağış dönemi olarak kutlanırdı. Karnaval, klasik tanımına göre, bir canlılık ve eğlence dönemiymiş. Oruç tutacak ve dünya zevklerinden uzak duracak olan Hristiyanlar, yedi hafta sürecek olan ve ne düğünlerin, ne dans ve ne de eğlencelerin olmadığı, hatta kadınların mücevher dahi takmadığı oruç dönemine girmeden önce eğlenme ve her türlü çılgınlık yapma ihtiyacı duyardı. Bu nedenle oruç dönemi arifesinde üç hafta sürecek karnaval döneminin (*Triodion*) başladığı bazen havai fişeklerle bazen de tellallar aracılığıyla ya da davul çalınarak duyurulurdu. Konstantinopolis'teki karnaval eğlencelerinin üç hafta sürdüğünü biliyoruz.

Erken Bizans döneminin kaynakları, IV. yüzyıldan itibaren kadın-erkek birçok Bizanslının kılık değiştirip eğlendiğinden bahsediyor. V. yüzyıl kaynakları, askerlerin komutanlarının taklidini yapmak ve şakalaşmak amacıyla halkın arasına karıştığından söz ediyor. Kilisenin erken zamanlardan itibaren koyduğu tüm yasaklara ve kestiği cezalara rağmen Bizanslıların VII. yüzyılda karnaval eğlencelerini sürdürdüğü anlaşılıyor. Kaynaklar, X. yüzyılda karnaval eğlencelerine çeşitli hayvan kılıklarına girip katılan rahiplerden bahsediyor. XIII. yüzyılda ise Bizans'ta karnaval dönemi genel çizgileriyle dönüşüme uğradı. Aynı dönemde Batı Avrupa'da da benzer etkinlikler düzenleniyordu.

Düğünler (Oι Gamoi)

Düğünler, Bizanslıların yaşamındaki en önemli olaylardan biriydi. Evlilik törenleri tedricî olarak kilisenin takdisiyle özdeşleşti. Evlilik, kilise tarafından kurumsallaştırıldı. Kilise, bu sayede Bizans'ta zaten yasadışı olan beraberlikleri yasakladı. Bu kurum, belli törenlerle özdeşleşerek gelenekselleşti. Evli çiftin başlarına çelenk takılması, çiftin birbirine yüzük takması, geline üzerinde tokalarla halkaların olduğu, üzeri figürlü bir kuşak takılması gibi âdetler bu törenin önemli birer parçasıydı. Bizans yasaları ve gelenekleri, akraba evliliğini, heretiklerle (sapkın), Musevîlerle ve farklı sosyal sınıflar arasındaki evlilikleri yasaklıyordu. Evliliklere ebeveynler ve özellikle aile reisi olarak baba karar verirdi. Evliliklerin gerçekleşmesinde aracı bir kadın rol oynardı. Karşılığında drahomannın ve evlilik öncesi hediyelerin %20'sini alırdı. Evliliğin devamını sağlayan parasal bir garanti söz konusuydu. Boşanmayı isteyen kadın olursa beraberinde getirdiği gayrimenkul ya da menkule karşılık gelen drahomayı kaybederdi. Bizans'ta düğün eğlenceleri bir haftadan fazla sürerdi. Düğünlerin pek çok kez otuz ya da kırk güne kadar uzadığına dair bilgiler de mevcuttur.

Özellikle imparatorluk düğünlerinde başkent Konstantinopolis süslenir, şarap su gibi akar ve her tarafta şarkılar duyulurdu. Damat, tüm ülkede yemekli şölenler düzenlenmesini emrederdi.⁷ Bu halka açık yemekli ve içkili ziyafetlerin masrafları imparatorluk kasasından karşılanırdı. XIII. yüzyıl yazarlarından Georgios Akropolites, İmparator Isaakios Angelos (1185-1195) ile Macar prensesinin evliliklerinden bahsederken

⁷ Βίος Θεοφάνου (Vita Theophanus) (BHG 1794), *Zwei griechische Texte über die hl. Theophano, die Gemahlin Kaisers Leo VI., Memoires de l'Academie Imperiale*, ed. E. Kurtz, St. Petersburg 1898, s. 6; Ioannes Kinnamos, *Epitome Rerum ab Joanne et Alexio Comnenis Gestarum*, ed. A. Meineke, Bonnae 1856, s. 211, satır 5-13.

3- Dikilitaş

bir imparatorluk düğününün ihtişamını gözler önüne seriyor. Bizanslı tarihçiden öğrendiğimize göre, bu düğün için başkente imparatorluk eyaletleriyle Bulgarlardan hayvan sürüleri getirildi ve ziyafetler için kesilmek üzere mahallelere dağıtıldı.⁸ Bu esnada başkent sokaklarında ortaya çıkan manzara görülmeye değer olmalıdır.

Bizanslı tarihçiler, evinde altın ve gümüşten eşyaları olan kent sakinlerinin bu düğün sırasında yaşanan heyecana kapılarak davetlerde bunları gözler önüne serdiğini yazıyorlar. İmparator, protokol kuralları gereği aristokratlara, kiliseye ve halka altın ve gümüş para

⁸ Georgii Akropolitae, *Historiae*, Γεωργίου Ακροπόλιτου, *Χρονική Συγγραφή*, ed. A. Heisenberg, Stuttgart 1878, c. 1, s. 18, satır 6-14.

4- Meşhur bir yarışçı elinde palmye dalı tutarken (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

vermek zorundaydı.⁹ Ayrıca böyle zamanlarda tutukluları serbest bırakır¹⁰ ve terfi bekleyenleri de ödüllendirirdi.¹¹

Halk, flüt, pan flüt ve gitarla icra edilen şarkılar eşliğinde dans ederdi. Herkes başına çelenk takardı.¹² Kentin merkezî yerlerine tiyatro sahneleri kurulur ve buralarda sihirbazlar ve komedyenler sahne alırdı. Halk, bu gösterileri serbestçe izleyebilirdi. Bunun dışında izleyicilere takılarak alay etmekte özgür olan tiyatro kumpanyalarını ağırlayan sahneler kurulduğu da olurdu. Kilise, paganların düğün âdetlerini yaşattığı gerekçesiyle şeytan icadı olarak gördüğü bu tür kutlama ve gösterilerin düzenlenmesine şiddetle karşı çıkıyordu. Kilise, Bizans halkına sadeliğin hâkim olduğu bir ayınle ilgili yeni âdetleri kabul ettirmek istiyordu. Verdiği vaazlarda da evlilik töreninin en kutsal gizemlerden biri olduğunu ve bu kurumu ilgilendiren her şeyin onun ciddiyetini vurgulaması gerektiğini söylüyordu. İnananlara evliliğin ihtiyatla ve tevazu ile sürdürülmesi, sadelik ve terbiyeyle kuşanmış olması gerektiği fikrini empoze ediyordu.¹⁵

İmparatorların düğünleri şerefine Hipodrom'da eğlenceler tertip etmeleri olağan bir olaydı. Halkın en büyük tutkuyla bağlı olduğu eğlence, araba yarışları olsa da vahşi hayvanları, nadir rastlanan dört ayaklı hayvanları ve egzotik kuşları görebileceği yegâne mekân yine Hipodrom'du. İpte yürüyen cambazları ve daha birçok çeşit gösteriyi izlemek halkı çok heyecanlandırıyordu.¹⁴ İmparator II. Theodosios (d. 401-ö. 450), geleneğe uyarak 415 yılında Atinalı Eudokia ile evliliği şerefine Hipodrom'da araba yarışları yanı sıra tiyatro gösterileri tertiplenmesini emretmişti.¹⁵

⁹ Συμεων Μαγίστρου και Λογοθέτου (Pseudosymeon), *Χρονογραφία*, Symeonis Magistri, *Annales*, ed. I. Bekker, Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus, CB, Bonnae 1838, s. 624, satır 15; s. 625, satır 8; Georgii Monachi, *Vitae Imperatorum Recentiorum*, ed. I. Bekker, Bonnae 1838, s. 789, satır 15; s. 790, satır 16; Grammatikos, *Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn 1842, s. 213, satır 20; s. 214, satır 2, *Bios Θεοδόρας, Vita Sanctae Theodora Imperatricis (BHG 1731)*, ed. W. Regel, *Analecta Byzantinorussica*, Petropoli 1891, s. 5; Kinnamos, *Epitome*, s. 211, satır 7-13.

¹⁰ Bios Theophanes, s. 6.

¹¹ Porphyrogennitos, *De Ceremoniis*, s. 652, satır 12.

¹² Ζωσίμου, *Ιστορία Νέα*, Zosimi *Historiae*, ed. I. Bekker, Bonnae 1837, s. 5, satır 3, 4.

¹³ Ioannes Chrysostomos, "Eis to Apostolikon Rhiton", *Patrologia Graeca*, Paris 1862, c. 51/3, pars 1, s. 210-212; Ioannes Chrysostomos, "Homilia 49", *Patrologia Graeca*, Paris 1862, c. 54, s. 443.

¹⁴ *Chronicon Paschale*, ed. L. Dindorf, Bonnae 1852, c. 1, s. 578, satır 13-17;

Gregorobios, *Αθηναις Ιστορία τής πόλεως τών Αθηνών, μετά- φρασις μετά προσθηκών υπό Sp. Lampros, Πρακτικά τής έν Αθηναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 1-3, Atina 1974, s. 72-75.

¹⁵ Theophylactus Simocatta, *Historiae*, ed. D. D. Boor, Leipzig 1887, Liber I, Cap. 10, s. 57, satır 17-19; s. 58-59, satır 17-19.

5- Hipodrom'da at yarışları (Dikilitaş, Sultanahmet)

Bizans'ta kilisenin verdiği bu evlilik tarifine uygun olarak düzenlenen ağırbaşlı törenler de yok değildi. Theofilaktos Simokattes, İmparator Maurikios'un VI. yüzyılın sonunda yapılan düğün törenini şu sözlerle tarif ediyor: "İmparator ile imparatoriçenin başına çelenkleri koydu ve onlar da bu en kutsal ve gerçek inancı takip eden herkes gibi İsa'nın hem tanrısal ve hem de insani yönüyle ilgili gizeme dâhil oldular."¹⁶

BİZANS'TA KEYİF VE EĞLENCE MEKÂNLARI

Sert kuralların yönettiği Bizans toplumsal yaşamı, eğlence amaçlı gösterilere özendirilmiyordu. Kilise babalarının kaleminden çıkan metinler, insanların Hristiyan öğretisine uygun olarak yaşaması gerektiğini telkin ediyordu. Buna göre; Hristiyanların dans ve tiyatro gibi uygunsuz gösterilere meylenmemesi gerekiyordu. Bu gibi tavsiye ve yasakların Bizans metinlerine sıkça yansımaları bunlara pek de uyulmadığının da kesin bir göstergesidir. Bizans'ın sıkı kuralların, dindarlığın ve sürekli uyarıların karakterize ettiği bir dünya olduğu konusundaki yaygın görüşe rağmen Konstantinopolis sakinlerinin bu dünyaya sanıldığından daha fazla dönük insanlar olduğunu düşünmemiz daha gerçekçi olacaktır. Dinî yortular, doğum günleri, yıl dönümleri ve önemli devlet olayları eğlence için uygun fırsatlar sunuyordu.

Konstantinopolis kentinin kurucusu olan İmparator Konstantinos, 324-330 tarihleri arasında yeni başkenti imparatorluğun dört bir yanından getirttiği sanat harikası eserlerle donatarak ihya etti. Pagan geleneklere ve mimariye uygun olarak şekillenmiş Roma'dan farklı Hristiyan bir kent olarak tasarlanan Konstantinopolis'teki bu yapıların arasında elbette ki en önemlisi kutsiyet atfedilen saraydı. Bizans saray kompleksindeki binalar,

süslü çeşmelerle, mozayikli yollarla, sanat eserleriyle, nadir bitkiler ve ağaçlarla donatılmış bahçeler, iç avluların doğal bir uzantısı olan Hipodrom binası, Bizans başkentinin en önemli sosyalleşme ve eğlenme mekânıydı. Roma'daki Colesseum örnek alınarak inşa edilen Hipodrom da devasa saray kompleksi içinde yer alan yapıların doğal bir uzantısını oluşturuyordu. Başkentin nabzının attığı bu göz alıcı yapı, yılda birçok defa mermer merdivenlerine oturan binlerce insanı ağırlardı. Hipodrom'a gelenler burada at yarışlarını, dört atın çektiği savaş arabalarının müsabakalarını (*hippodromies*) ve diğer gösterileri izlerdi. Belli tarihlerde düzenlenen at yarışları halkın yanı sıra bizzat imparator ve onunla şeref tribününü paylaşan saray maiyetince de izlenirdi. Bu yarışların programı yine sarayın izni ve onayına tâbiydi. Bu yarışlar bazı mutluluk verici gelişmelerin kutlanacağı olağanüstü durumlarda ve yabancı liderler ya da başkenti ziyaret eden elçilik heyetleri onurlandırılacağı zamanlarda düzenlenirdi.

3.1. Hipodrom (O Ippodromos)

Bizans döneminde araba yarışlarının ve diğer seyirlik gösterilerin düzenlendiği Hipodrom, dikdörtgeni andıran bir yapıydı. Yunancada at yolu anlamına gelen "ἵππόδρομον" sözcüğü günümüze kadar ulaşmıştır. Konstantinopolis'teki Hipodrom'un yapımına Geç Roma imparatorlarından Septimus Severus (193-211) döneminde başlanmış ve ancak II. Konstantinos zamanında bitirilebilmiştir. Kullanıldığı dönemler boyunca benzerlerinin en büyüğü olma özelliğini koruyan yapıda, seyircilerin oturma yerleri U biçimli yapının uzun kenarları boyunca aşağıdan yukarı doğru basamaklarla yükselen sıralardan oluşurdu. Hipodrom'un iki kısa kenarından yarım ay biçiminde olana *sphendon* diğerine ise *carceres* denirdi. Hipodrom'un girişi de buradaydı. Ortada uzun kenarlara paralel olarak pisti ikiye bölen *spina* denilen bir duvar vardı. Bu duvarın

¹⁶ Theophylactus Simocatta, *Historiae*, ed. D. D. Boor, Leipzig 1887, Liber I, Cap. 10, s. 57, satır 17-19; s. 58-59, satır 17-19.

6- Hipodrom'da yarış izleyenler (Dikilitaş, Sultanahmet)

üzerine yerleştirilmiş heykeller yarışçıların tamamladığı turları göstermek üzere yan yatırılırdı. Aynı anda 10'dan fazla arabanın yarışabildiği yapı 120 m genişliğinde ve 480 m uzunluğundaydı. Kırkar basamaklık tribünler 100.000 kişilik bir kapasiteye sahipti. Yarışlar esnasında spinanın etrafında yedi turun tamamlanması kuraldı. Yapı, çok sıcak havalarda tribünlerin üzerinde yüzlerce makaranın aracılığıyla *velum* denilen tentelerle örtülürdü. Tribünlerin altında at ahırları, yarışçı ve diğer göstericilerin soyunma odaları bulunurdu.

Müsabakaları bizzat imparator da izlerdi, *kathisma* yani yakın çevresiyle birlikte şeref locasında yerini alırdı. Başkent halkı da bağlı bulunduğu demosa ayrılan yere otururdu. Kathismanın sadece imparatorun kullanımına açık olan ve sarayla bağlantılı olan bir çıkış holü vardı. Bu çıkış, seyircinin kontrolden çıktığı zamanlarda imparatorun güvenliğini sağlamak için düşünülmüştü.

Hipodrom, Konstantinopolis'in sosyal ve politik yaşamının merkeziydi. İmparatorların tahta çıkışları burada halka duyurulur, resmî konuklar burada ağırlanır, isyanlar burada başlar, savaş esirleri burada teşhir edilir, özellikle dinî nedenlerle hükmü verilen idamlar burada yapılır, ordunun zaferleri gibi mutlu olayları kutlamak üzere burada toplanılırdı. At yarışları sırasında izleyiciler idareden memnuniyetlerini imparatoru alkışlayarak, hoşnutsuzluklarını, onu yuhalayarak dile getirirlerdi. Aynı şekilde Hipodrom, halkın idareden istek ve beklentilerini ifade edebildiği serbest bir kürsüydü. Takımlarının yarışlarda galip gelmesi tutkusunu taşıyan taraftarlar sık sık aralarında çatışır. İmparatorlar halkın arzularından, beklentilerinden, memnuniyet ya da memnuniyetsizliklerinden ve itirazlarından/ protestolarından Hipodrom'da haberdar olurdu.

Araba yarışları ya da o dönemdeki söylenişle hippikon (το ιππικον), Hipodrom'da gerçekleşen müsabakaların en başta geleniydi. Bu müsabakalar belli bir takvime bağlanmış olsa da zaferler, imparatorluk

ailesinin doğum günleri, yabancı elçi ya da hükümdarların ziyaretleri gibi kutlanmaya değer gelişmeler olduğunda da düzenlenirdi. Bunun yanında, bu müsabakaların istenildiği gibi sonuçlanmayan askerî seferleri unutturmak için de düzenlendiği olurdu. Hristougenna (Noel), Theofania ve Paskalya, Havariyyun (Hagioi Apostoloi) gibi en önemli yortuların yani dinî bayramların dışında pazar günleri de araba yarışları düzenlenirdi. Bizanslılar, araba yarışlarının ateşli taraftarlarıydı. Bu organizasyonlar insanları kiliseden uzaklaştırdığı için ruhban sınıfının tepkisini çekiyordu.

Ortodoks kilise adamları, eserlerinde Bizans kentlerinin bu müsabakaların olduğu günlerde yarışçılar ve fanatik taraftarlarla dolup taşıdığını aktarırlar. Hristoforos Mytilinaios'tan öğrendiğimize göre, o günlerde Hipodrom'a gidememiş olan kentliler giden arkadaşlarından müsabakaların nasıl geçtiğini anlatmasını rica ederlerdi.¹⁷ Hipodrom'a girememiş olanlarsa Hipodrom'u gören binaların balkonlarına ve taraçalarına tırmanırlardı. Kent halkı tribünlerden yarışan arabaları izler, bağırır çağırır, küfreder, karşı takımın taraftarlarıyla atışır, kavga eder ve ortaya büyük miktarlarda para koyarak bahis oyunlarına girerdi.

Bu sosyal kurumun organizasyonu demosların sorumluluğundaydı. Başkent halkı dört demosa bölünmüştü. Her bir demos bir takımın da ateşli taraftarıydı. Bu takımlar demosların temsilcileri olarak her biri farklı renklerde ve altın, gümüş dokumalı giysiler giymiş yarışçılardan oluşuyordu. Bunlar Maviler (οι Βέβετοι: Venetoi), Yeşiller (οι Πράσινοι: Prasinoi), Kırmızılar (οι Ρουσσοι: Russoi) ve Beyazlar (οι Λευκοι: Leukoi) idi. Maviler ve Yeşiller en güçlü iki takımdı. Her bir demosun kendi renkleri ve amblemi vardı.

¹⁷ *Stichoi diaphoroi Christophorou anthypatou, gegonotos kritou tis Paphlagonias kai ton Armeniakon, tou Mitylinaiou Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios*, ed. E. Kurtz, Leipzig 1903, s. 56-57.

Maviler ve Yeşillerin taraftarları Hipodrom'da birbirini görecek şekilde karşılıklı bir oturma düzenine sahipti. Maviler *carceres* tarafında, Yeşiller ise *spendon* denilen, Hipodrom'un yarımay şeklindeki kısmında otururlardı.

Takımların uzunca bir süre varlıklarını koruması ise geleneğin gücünü yansıtıyordu. Önce Kırmızı ve Beyaz olarak ayrılan takımlara, Augustus döneminde (MÖ 31-MS 14) Mavilerin, bunun ardından da Yeşillerin eklenmesiyle dörtlü bir grup oluşturmuştur. *Pascale Kroniği*'nde Malalas'ın aktardığına göre bu takımların renkleri aynı zamanda toprağı (yeşil), havayı (beyaz), ateşi (kırmızı) ve suyu (mavi) simgelemekteydi. Ancak İmparator Domitianus zamanında (d. 51-ö. 96) Morlar (porfirler) ve Dorelerin de (altın rengi) katılmasıyla grupların simgesel anlamları unutulmuş ve daha sonra az kazanan takımlardan Kırmızılar Yeşillere, Beyazlar ise Mavilere katılmış, böylece her iki grup daha da güçlenmiştir. Öyle ki Bizans İmparatorluğu'nun ilk ve orta dönemlerinde yapılan yarışlarda mücadele her zaman Maviler ve Yeşiller arasında geçmiştir.

Örneğin Konstantinopolis'te Yeşiller Kadıköy (Khalkedon) tarafında ve Azize Eufemia Kilisesi civarında odaklanırken, Maviler de diğer yakada Blakhernai Sarayı çevresinde (Ayvansaray) yerleşmişti. Hâl böyle olunca da söz edilen yarışlar sportif rekabetten çok, siyasi ve dinî bir iktidar çatışmasına dönüyordu. Yine de takımlar bir tehlike belirdiğinde birleşerek ortak bir askerî güç gibi tavır alıyorlardı; örneğin 378 yılındaki Got istilası sırasında Edirne önlerinde etkili savunma yapmış ve 558 yılında Avarlara karşı mücadele verilirken imparatorun yardımına koşmuşlardı. Böyle zamanlarda takımların taraftar sayısında görülen artış, savaş tehlikesi olduğu zamanlarda gençlerin kendilerini ispatlamak üzere bu takımlara kayıt yaptırduklarını gösteriyor. Kaynaklar bize Bizanslıların araba yarışlarına aşırı düşkünlüğünü gösteren hoş bir hikâye aktarır. Anlatıya göre, İmparator I. Iustinianos zamanında (527-565) Antiokhos adlı bir kişi Ayasofya yakınlarındaki arazisini imparatora satmamakta direnir. İmparatorun temsilcisi, ceza olarak Antiochos'u Hipodrom'daki müsabakaların arifesinde hapseder. Yarışları ne pahasına olursa olsun kaçırmak istemeyen adamcağız bu yolla arsayı satmak zorunda kalır.

Bugünkü futbol yıldızlarının Bizanslı muadilleri olarak nitelendirebileceğimiz araba yarışçıları büyük bir hayran kitlesine sahiplerdi. Bu fanatik taraftarlar, yıldızlar hakkında her gelişmeyi takip eder ve bilirlerdi. Hipodrom sadece başkente özgü bir mekân değildi. Büyük Bizans kentlerinde de Hipodrom vardı. Bizans'ın en ünlü kilise babalarından Ioannes Hrisostomos (d.

7- Sirkus oyunu (Mozaik Müzesi)

347-ö. 407) bu konuda yakınlıkla şöyle yazıyor: "Birine İsa'nın havarilerinin kaç tane olduğunu sorarsanız doğru cevap beklemeyin. Ama bu adam Hipodrom'daki araba yarışçıları ve atları hakkında her şeyi bilir."¹⁸ Hrisostomos bir başka eserinde şöyle yazıyor:

Burada (kilisede) lafı biraz uzattık mı, birçokları şikâyet ediyor ve sıkılıyorlar. Vücutlarının ağrıdığını, yorgun olduklarını ve benzer şeyleri söylüyorlar. Ancak oraya (Hipodrom) şiddetli yağmur yağsa, şiddetli rüzgâr esse ve güneş ışınlarıyla yaksa dahi bir saat değil, iki saat değil günün büyük bir kısmında orada kalıyorlar. Yaşlı insanlar, bembeyaz saçlarından utanmadan, yaşlılıklarını gülünç göstererek dinç gençlerden daha hızlı oraya doğru koşuyorlar.¹⁹

Halkın gözünde birer kahraman olan yarışçılar, resmî makamların nezdinde onurlu kişiler olarak kabul edilmiyordu. Bizans idaresi, eski Roma günlerinden beri değişmeden devam eden bu resmî anlayışı benimsemişti. Bilindiği üzere Roma'daki *circus* (sirk) gösterilerinin kahramanları kölelerdi. Bu bakış açısına uygun olarak yarışçıların büst ve heykellerinin Hipodrom ve kamuya açık alanlara (arka plan yerler dışında) dikilmesi yasaklanmıştı. VI. yüzyıla kadar Roma kamu yaşamı geleneklerinin devam ettiği Bizans'ta müsabakaların organizatörleri önceleri *hypatos* denilen görevlilerdi. Daha sonra ise bizzat imparatorlar bu görevi üstlendiler. Galip takımın sürücüsüne *baion* denilen bir palmye

18 Ioannes Chrysostomos, "Homilia 33", *Patrologia Graeca*, Paris 1862, c. 59, pars 8, s. 187-188.

19 Ioannes Chrysostomos, "Homilia 58", *Patrologia Graeca*, Paris 1862, c. 59, pars 8, s. 320-321.

8- Bir süvariye ait mezar taşı (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

yaprağı verilirdi. Hipodrom'da yapılan yedi turluk araba yarışı da adını buradan aldı. Galibe ayrıca elbiseler ve paranın yanında gümüş bir taç da verilirdi. İmparatorluk ekonomisinin zora girdiği dönemlerde bu taç bir sonraki dönemki galibe sunulmak üzere geri verilirdi. Tacın şampiyona sunulması imparatorun *aktouarios* (ἀκτουάριος) adlı bir temsilcisi aracılığıyla olurdu. İmparatorların yarışların galiplerine taç sunması nadir görülen büyük bir onurdu.

Yarışların ne zaman başlayacağı Hipodrom'un ana giriş kapısına bir gün önceden bir flama asılmasıyla duyurulurdu. Yarışlar ya tüm gün sürer ya da sadece sabah saatlerinde yapılırdı. Her bir yarışta dört atın (τέθριππον: tethrippon) çektiği ve bir sürücünün idare ettiği arabalar yer alırdı. Sürücünün ve atın koşumlarının kentteki demoslardan birinin renklerine büründüğü takımların hangi kulvarda yarışacağı kurayla belirlenirdi. Kura için *kylistra* denilen bir alet kullanılırdı. Arabaların yarışlarda Hipodrom'u yedi tur dönmesi beklenirdi. En tehlikeli noktalar *meta* denilen ve parkurun döndüğü köşe kısımlarıydı. Yarışçılar asıl maharetlerini burada sergilemek zorundaydı. Sürücü, dönüşlerde atı ve hareketlerini eşzamanlı olarak çok iyi idare etmek zorundaydı. Çok büyük bir kavis çizmek zorunda olduğundan atın hızını ayarlayarak ve onu gücünü tüketmeden akıllıca kullanarak yarışı önde bitirmeyi başarması önemliydi. Amaç her zaman ve ne pahasına olursa olsun rakibi geride bırakarak yarışı kazanmaktı. Rakip takımın arabasının devrilmesi ve üstündeki yarışçının ölümüne dahi yol açabilecek olsa da bu durum değişmiyordu. Rakibin elini zayıflatmanın bir diğer yolu da başındaki koruyucu miğferi düşürmektir. Bu, yenginin garantisiydi. Aynı şekilde rakibin miğferini ele geçirmek de yenginin başka bir yoluydu.

Büyü, Bizanslıların yenilgiden kaçınmak ya da şampiyon olmak için başvurmaktan çekinmedikleri bir yöntemdi. Bu nedenle çeşitli muskalar kullanırlardı. En etkili olduğuna inanıldığı için en yaygın olan muskalar, üzerinde Büyük İskender'in büstü olan sikkelerdi. *Codex Theodosianus* adlı kanun külliyatındaki kanunlardan ve hagiografik metinlerden öğrendiğimize göre Bizans idaresi, yarışçıların büyüye başvurmasını ölüm cezası vererek önlemeye çalışsa da sonuç alınmıyordu. Bu konuyla ilgili bilgi veren arkeolojik malzeme de büyüün Bizans toplumunda alışıldık bir uygulama olduğunu destekliyor. İstanbul'da Hipodrom'un spendon kısmında bulunan bir çömleğin üzerindeki büyüyle ilgili figür ve yazılar bunun kanıtıdır. En sık rastlanan büyü türü, rakip takımın atlarının bir bıçak üzerinde resmedilmesi ve şu sözlerin yazılmasıydı: "Yeşillerin (ya da Mavilerin) bu bıçak üzerine adları yazılan atlarını başarısız, zayıf, çaresiz kılın." Aynı şekilde bir yarışçının yolda bir papazla karşılaşması da uğursuzluk sayılırdı.²⁰ Çok çekişmeli geçen yarışların seyirciyi aşırı heyecana sevk etmesi ne pagan dönemde ne de Hristiyanlık dönemindeki ruhani liderce tasvip edilmese de taraftarların fanatizmi engellenemiyordu. Arkeolojik kazılarda karşı takımın yarışçı ve atları üzerine lanet çekmeyi amaçlayan tabletler bulunması bunun delilidir.

Siyasi ve kilise otoritelerinin bu derece sıkı kontrol ettiği Bizans toplumunda bu aşırılıklara neden göz yumulduğu konusuna gelince; bu mesele, takımların başka sosyal işlevlerinin de olmasıyla açıklanmaktadır. Hristiyan uyruklarını koruyup gözetme sorumluluğu olan imparatorun onların refahını ve mutluluğunu sağlama yollarından biri de bu gibi oyunlar düzenlemektir. Başkent halkı, yarışlarda sadece takımların yengisi için değil aynı zamanda imparatorun zaferi için de tezahürat yapardı. Bu olay zamanla bir ritüel hâline geldi. Halkın (demos) ikiye ayrılıp kendi renklerini giyerek farklı tribünlere oturmaları ve sırayla imparatoru selamlamaları epey etkileyici bir tablo oluşturuyor olmalıdır. *Nika* (Yen!) tipik bir tezahürat şekliydi.

Olayların zaman zaman kontrolden çıktığı ve birbirine düşman taraftarların idareye karşı ayaklandığı da oluyordu. Takım üyelerinin idam cezasına çarptırılmasına öfkelenen taraftarların, I. Iustinianos'un vergi memurlarından da bunalmış olan aristokrasinin de desteğiyle 532 yılında Hipodrom'da çıkardığı Nika Ayaklanması bunun canlı bir örneğidir. Bu durum

²⁰ *Codex Theodosianus*, ed. Th. Mommsen – P. M. Meyer, c. I.1, I.2, II, Berlin 1904-1905, s. 9.16.11.

takımların siyasi olaylarda rol oynamaları bakımından siyasi bir özellik kazandıklarını da gösteriyor.

Hipodrom adıyla müsemma olan mekân, araba yarışları dışındaki karşılaşma ve seyirlik gösterilere de ev sahipliği yapardı. Resmî kutlamalar söz konusu olduğunda halkı eğlendirmek için araba yarışları yerine atletizm takımlarının, tiyatro kumpanyalarının hazırladığı gösterilere yer verilir. Hipodrom, yarışların olmadığı zamanlarda günümüzdekine benzer bir sirk alanına dönüştürülürdü. Araba yarışları sonrası ya da sekiz araba yarışının molaları, sırayla sahne alan mimciler, akrobatlar, aktörler ve dansçıların gösterileriyle doldurulurdu. Birçok dans gösterisinde çocuklar da yer alırdı. Ancak, akrobasi, pandomim, şarkı, komedi programları dans ve ciddi meseleleri ele alan tiyatro oyunlarından daha çok seviliyordu. Tavşan ve köpek yarışları, filler, zürafa, ayı ve kaplanların yer aldığı seyirlik sirk oyunları yanı sıra hızla koşan atların üzerinde ya da ip üzerinde çeşitli akrobasi hareketleri yapan adamları, vahşi hayvan dövüşlerini izlemek ayrı bir heyecan konusuydu.

XII. yüzyılda İmparator I. Manuel Komnenos devrinde (1143-1180) Konstantinopolis'i ziyaret eden Tudelalı Benjamin adlı bir Musevî seyyah, kentteki sirk hakkında şöyle yazıyor:

Dünyanın dört bir yanından gelen maharetli kişiler numaralarını (akrobatik gösteriler, el çabuklukları, danslı numaralar, komik pantomimler) sergilemek üzere sirkte toplanırdı. Bu adamlar buraya aslanlar, leoparlar, ayılar ve yabani eşekler getirirler ve bu hayvanları dövüştürürlerdi. Dünyanın başka bir yerinde böyle bir manzarayı izlemek mümkün değildir.²¹

Egzotik ülkelerden getirtilen vahşi hayvanların avlanması üzerine kurulu program da büyük ilgi çekiyordu. İmparator I. Iustinianos, Hipodrom'daki gösteriler için yirmi aslan, otuz panter ve daha başka vahşi hayvanlar getirtmişti. Programa egzotik kuşlarla uzak ülkelerden getirilip geleneksel kıyafetleri içinde arz-ı endam ettirilen insanlar da dâhil edilebiliyordu. Bir diğer gösteri türü ise savaş oyunlarıydı. Nitekim asker kökenli imparatorlardan Nikeforos Fokas'ın emriyle Hipodrom'da böyle bir savaş oyunu gösterisi düzenlenmişti. Ancak gösteriler o denli gerçekçi sahnelenmişti ki seyreden halk korkarak kaçışmıştı. Hipodrom'da cereyan eden bir diğer garip olay da bir Türkün dikilitaşın tepesine çıkıp buradan uçma denemesinde bulunmasıydı. İmparator, Konya'dan Bizans başkentini

9- Balat Kapısı'nın girişini süsleyen Nike Heykeli (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

ziyarete gelen bir Selçuklu sultanı şerefine Hipodrom'da gösteriler tertipletmişti. Gösteriyi yapan Türk, uçlarına esnek dallar taktığı paraşüte benzer bol giysiler giyerek uçma denemesinde bulundu. Önce rüzgârın esmesini bekledi. Ancak rüzgâr bir türlü esmek bilmediğinden sabırsızlanan halk "Uç, uç!" diye bağırınca zavallı adamın kendini boşluğa bırakmasıyla yere çakılması bir oldu.

Bunun dışında, akrobasi, cambazlık ve koşan atın üzerinde denge gösterileri ve taklitçi aktörlerin sahnelediği tiyatro oyunları da halkı heyecanlandırıyor ya da eğlendiren gösteriler arasındaydı. Mesleğinde çok başarılı olan sihirbaz Filarios, bu işten azımsanamayacak bir servet edinmiş ve zengin bir adam olarak ölmüştü. Tiyatro oyuncularıyla ilgili bir hikâye, Hipodrom'un

²¹ *The Itinerary of Benjamin of Tudela, Critical Text, Translation and Commentary*, ed. Marcus N. Adler, London 1907, s. 21.

halkın imparatora ulaşabilmesi için bir mükemmel ortam olduğunu çok güzel bir şekilde gösteriyor. Sirk, halkın idareye şikâyetlerini duyurabildiği serbest bir kürsüydü. Kaynaklara göre, İmparator Teofilos döneminde Nikephoros adında bir saray görevlisi dul bir kadının sahibi olduğu gemiye el koyar. Adaletin yerini bulması için elinden geleni yapan kadın amacına ulaşamaz. Bunun üzerine Hipodrom'da sahne alan aktörlere başvurur. Onlar da temsillerinde bir el arabasının üzerine küçük bir gemi maketi koyarlar ve imparatorun önüne getirirler. Bir aktörün teşvikiyle bir diğeri bunu yutmaya çalışır. İlk aktör öfkeli bir ifadeyle şöyle der: "Saray görevlisi kocaman gemiyi yuttu, sen küçücük bir gemiyi yutamıyor musun?" Böylece Teofilos olanlardan haberdar olur ve Nikephoros'un cezalandırılmasını emreder.

Hipodrom'da günümüzde Grekoromen tabir edilen ve Antik Yunan ve Roma dönemlerinden beri düzenlenen atletizm gösterileri de izlenirdi. Hristiyanlık elbette bedene özen gösterilmesini gerektiren atletizmi Hristiyan öğretiyle uyuşmadığı için hoş karşılamıyordu. Atletizm, çıplak yapıldığı için kilise tarafından hoş karşılanmıyordu. Bu nedenle Bizans döneminde atletizm türlerinin eğitsel rolü ortadan kalktığı için belli bir mesleki becerinin gösterimiyle sınırlandırılmıştı. Kanunların gösterimine izin verdiği atletizm türleri güreş, boks, yüksek atlama, koşu ve disk atma idi. Serbest olan diğer dallar ise cirit atma, ağırlık kaldırma, okçuluk ve gülle atma idi. Bu sınıflandırma aynı zamanda rakibin yaralanmasına ya da ölümüne neden olma durumunda uygulanacak cezayı da belirliyordu.

Hipodrom'da Bizans ordusunun kazandığı zaferlerden sonra subayların, devlet adamlarının ve askerlerin esirleriyle birlikte halıların üzerinde yürüdüğü ve çiçekler döşenmiş zeminde yürüdükleri gösterişli geçit törenleri Bizanslıları bir araya getiren bir başka eğlence türüydü. İmparator ve saray erkânının müsabakaları izlediği şeref tribünü kadar sade insanların oturduğu tribünlerdeki manzara, yaşanan büyük heyecan nedeniyle epey gürültülü ve canlıydı. Bazı Bizanslı yazarların hep bir ağızdan eleştirdikleri kitlesel tutku, gece uykularında bile devam ediyordu.

Halka açık spor müsabakalarında yer alan atletlerin bağımsız yurttaşlar olması koşulu vardı. Köleler sadece halka kapalı özel müsabakalarda yer alabilirlerdi. Bizanslılar, gladyatörler ve vahşi hayvanlara karşı mücadele veren şovmenler gibi müsabakalara para için katılan kişileri onursuz addederlerdi. Atletler, özellikle müsabaka öncesi sıkı bir denetim altında yaşarlardı; onlardan sıkı bir diyet takip etmeleri ve kadınlardan uzak durmaları beklenirdi. Diğer müsabaka türleri ise mızrak ve oka benzer kısa bir mızrağın kullanıldığı akontismos,

bastona benzer sopalarla icra edilen ve rakibin tekmelerle alt edilmesini amaçlayan bir oyundu. İkoniumlu Amfilokhius'un kaleminden çıkan bir şiir Hipodrom'da düzenlenen tiyatro, amfitiyatro ve sirk gösterilerine karşı hakaretvari ifadeler içeriyor. Amfilokhius özellikle sirk tehlikeli görüyordu; sirk, şehirleri sosyal olarak kamplara böldüğü için, sakinlerini isyana ve kavga etmeye teşvik ettiği için protesto ediliyordu.²²

IV. Haçlı Seferi'nin (1204) yönünü değiştirip Bizans başkentini vurması sonucunda başlayıp elli yedi yıl süren Latin İmparatorluğu döneminde, Bizanslılar, Batı Avrupa'dan gelen şövalyelerin favorisi olan farklı müsabaka türleriyle de tanıştı. Bizans başkentindeki Hipodrom, Batılı fatihlerin düzenlediği kanlı turnuvalara sahne oldu.

Öte yandan diğer sportif aktiviteler içinde Diadoratismos (διαδορατισμός) yani turnuvalar da dikkat çeker. Bizans'taki daha bildik söylenişiyse *kontaromachia* (κονταρομαχία) ya da *kontarochtipima* (κονταροχτύπημα) ya da *tzostra* (τζόστρα) başlarda orduda birbirlerine karşı at süren rakiplerin zırhlar içinde, sıriklarla ya da başka savaş donanımlarıyla hünerlerini sergiledikleri epey mücadeleci bir savaş oyunuydu. Orta Çağ'da Batı Avrupalı şövalyelerin ve asillerin en gözde eğlencesi idi. Birçok imparatorun ve geniş toprak sahibi zengin aristokratın askerî sınıftan yükseldiği Bizans toplumunda bu müsabakaların bu kadar sevilmesi son derece doğaldır. Eğitimli atların üzerinde ve iki kişinin ya da iki takımın karşılıklı olarak mücadele verdiği bu oyunlar IX. yüzyıldan beri bilinmekteydi. XI. yüzyılda tüm Batı Avrupa'ya yayıldı. Özellikle Fransa'da çok sevildi ve turnuva (Fr. *tournoi*) adını aldı. Yayıldığı bir başka ülke olan İtalya'da Yunanca ismine daha yakın bir telaffuzla *giostra* olarak bilindi. Bu oyunun amacı, atın binicisinin atı rakibine karşı sürerken rakibini hedef alarak koltuğunun altında sıkıca tuttuğu sırik yardımıyla rakibini attan düşürerek oyun dışı bırakmaktı. Genellikle rakiplerden birinin ciddi olarak yaralanması ve hatta ölümüyle sonuçlanmasından dolayı bu oyun, sadece asillere açık bir müsabaka türüydü. *Erotokritos*²³ ve başka epik ve romantik romanlar bu oyun hakkında detaylı bilgi verir. Bu turnuvalar Avrupa'da en son olarak 1839'da Torino'da düzenlendi. Ioannes Kantakuzenos, XIV. yüzyılın Bizans imparatorlarından III. Andronikos Palaiologos ile Savoylu Anna'nın düğünü şerefine Batılı

²² *Amphilocii Iconiensis Iambi ad Seleucum*, 1968.

²³ *Erotokritos, Poema Erotikon*, ed. Vincenzo Cornaro, Venetiis, 1835, Bölüm II, satır 1524-2375; Bölüm III, satır 60. *Ioannes Kantakuzeni Eximperatoris Historiarum*, ed. L. Schopen, Bonnæ 1828, c. 1, s. 205, satır 8-10, 13-16.

10- Forum Tauri'deki bir binayı süslediği tahmin edilen, boğaya saldıran aslanlar betimli VIII-IX. yüzyıllara ait kabartma (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

asillerin Hipodrom'da turnuvalar düzenlediklerini yazıyor. Tarihçi, *coustria* ya da *ternementa* olarak tanımladığı bu eğlence türünü Bizanslıların Fransız, Alman ve Burgundiyalılarından bu vesileyle öğrendiklerini kaydediyor.²⁴

Cikanion (tzykanion), ise Sasanî-Pers İmparatorluğu'ndan Bizans İmparatorluğu'na uyarlanmış bir çeşit polo oyunu idi (τζυκάνιον, Farsça tshu-kan). At üzerinde icra ediliyordu. *Tzykanisterion* denilen ve büyük saray civarında olduğu düşünülen bir stadyumda oynanırdı. Stadyumun İmparator II. Theodosius (408-450) döneminde sarayın güneydoğusuna yaptırıldığı kabul edilmektedir. İohannes Kinnamos'a göre, uçlarına file takılmış uzun çubuklar kullanan iki atlı takımın elma büyüklüğünde deri bir topu karşı takımın kalesine atmaya çalışması üzerine kuruludur.²⁵ Bizans soyluları arasında çok popüler olan bu oyunun Bizans'a Pers diyarından geldiği söylenir. İmparator I. Theodosios döneminde Bizans dünyasına giren ve çok sevilen bu oyunu Bizanslılara tanıtanların Türkler olduğu da belirtilir. İmparator Theodosios, Bizans aristokrasisi arasında kısa zamanda çok tutulan bu oyunun oynanabilmesi için *cikanisterion* ya da *spherodromio* denilen bir stadyum yaptırdı. Oyun, Makedonya Hanedanı'nın kurucusu olan

İmparator I. Basileios (867-886) döneminde iyice revaç buldu. İmparator, bu nedenle eski stadyumu yıktırarak üzerine Nea Eklezya'yı (Yeni Kilise) inşa ettirmiş, yenisini daha büyük boyutlarda ve kiliseye iki galeriyle bağlayarak daha doğuda yaptırmıştı. Trabzon İmparatoru I. İoannes (1235-1238), bu oyunda aldığı öldürücü bir darbe sonucunda öldü. Oyun, Tzykanion, başkent ve Trabzon dışında Sparta, Efes ve Atina gibi büyük imparatorluk kentlerindeki stadyumlarda oynanmıştır.

Agora (Pazar yeri)

Agoralar (yani pazar yerleri) ve limanlar kentin en önemli yaşam merkezleriydi. Dükkânlar ve meydanlar kentte yaşayanların başlıca buluşma mekânlarıydı. Konstantinopolis kenti, yedi tepenin eteklerine kurulmuş bir kent idi. Bu nedenle Bizans döneminde kente "Heptalofe polis" denirdi. Kentteki hemen hemen tüm evler Boğaziçi'nin (Bosphoros), Marmara'nın (Propontis) ve Altın Boynuz'u (Keratis Kolpos) görebilecek şekilde konuşlandırılmıştı. Günlük hayatta kent sakinlerinin buluştuğu ve iletişim kurduğu alanlar, meydanlar ve agoralardı. En büyük agoralardan birisi, adını kurucusundan alan ve kenti bir baştan diğerine kat eden Mese Bulvarı'nın orta noktasında bulunan agora idi. Bunun yakınında İmparator Theodosios ve İmparator Arkadios'un adını taşıyan agoralar ve daha küçük olanlar bulunuyordu. Mese yolunun solunda ve sağında Bizanslıların alışverişlerini yaptıkları kemerli stoalar ve yüzlerce dükkân vardı. Zengin ailelerin konakları da bu kısımda bulunuyordu.

²⁴ *Ioannes Kantakuzeni Eximperatoris Historiarum*, ed. L. Schopen, Bonnae 1828, c. 1, s. 205, satır 8-10, 13-16: "Σαβοιας ουκ ολίγοι των ευπατριδων εις την Ρωμαιων αφικνουμενοι, ... κνηγεσιων και γαρ συμμετειχον το βασιλει, και την λεγομενην τζουστριαν και τα τερνεμεντα αυτοι πρωτοι εδιδαξαν Ρωμαιους προτερον περι των τοιουτων ειδοτας ουδεν."

²⁵ Kinnamos, *Epitome*, s. 263, satır 17; s. 264, satır 11.

11- Hipodrom'daki yarış ve eğlenceler

Bu sabit pazar yerlerinin dışında bir de kentin dışında kurulan pazarlar vardı. Bunlar haftanın belli günlerinde merkezde ve farklı semtlerde faaliyet gösterirlerdi. Üreticiler ve lonca mensupları en iyi fiyata mallarını bu pazarlarda satardı. Bu pazarlar, halkın sadece alışveriş yaptığı değil, aynı zamanda hoşça vakit geçirdiği mekânlardı. Çünkü kentten kente ülkeyi dolaşan gezgin eğlendiriciler sık sık bu pazarlara gelirdi.

İmparatorluğun Selânik (Thessaloniki), Trabzon (Trapezous), Efes (Ephesos) ve Çorum (Euchaita) gibi büyük kentlerinde her yıl düzenli olarak kurulan uluslararası panayırın yanı sıra alışveriş yapılan bölgesel pazarlarda dans edilir, güreş, mızrak ve ok atma müsabakaları düzenlenir ve içilirdi. Kilise, bu ticari panayırları onaylamasa da, devlet, hazinenin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak vergi getiren bu aktivitelere müdahale etmezdi.

Böyle zamanlarda gezgin Çingene kent sokaklarında dans ederler, yılan oynatırlardı. Dev gibi iri cüsseli adamlar, cüceler ya da Siyam ikizleri ilgi çekici gösteriler sunarak başkent sakinlerini eğlendirirdi. Halkın gözünde çok saygın bir konumda olan sihirbazların sıra dışı gösterileri, küçük dükkânlarından kısa bir süreliğine de olsa ayrılma fırsatı bulan Bizanslı esnafın büyük ilgisini çekiyordu. Bir vatan haininin idamı ya da bir suçlunun sakat bırakılarak cezalandırılması gibi herkese ibret olsun diye düzenlenen gösteriler halk kalabalıklarını kent merkezine topluyordu. Thessalonikili (Selânik) Eustathios, bayramlarda halkın halay (*syrtó*) ve karşılama (*antikristo*) gibi danslara katıldığından bahsediyor. Sayısız taverna (*kapeleia*), aşhane (*mageireia*), akrobatların ve hokkabazların ya da sihirbazların iddialı, hicivli (*satirik*) gösteriler yaptıkları halk tiyatrolarında (*mimareia*) halktan kişilerin eğlendikleri mekânlardı. Akşamları düzenlenen bu eğlencelere kadınların katılması yasaktı. İtibarlı kişilerin bu tür yerlere sık sık gitmesi hoş karşılanan bir şey değildi. Papazların ve keşişlerin ise bu mekânlara gitmesi yasaktı. Bu tür yerlerde çalışan kadınlara fahişe gözüyle bakılıyordu.

Bayramlarda her kentin anacaddeleri gitar çalanlar, şarkıcıların çevresini sararak dans eden ve alkışlayan kalabalıklarla şenlenirdi. Başka bir köşede bazıları yere oturmuş vaziyette kilisenin yasak ettiği tavla gibi şans oyunlarını oynayarak eğlenirdi. Rahip ve keşişlerin dahi yasak olmasına rağmen bu oyunları oynadığı anlaşılıyor. Nitekim, IV. yüzyılda Kaisareialı Eusebius, “kilisedeki vaiz ibadete çağırınca herkesin işi ağırdan aldığı” yazarken “gitar ya da başka bir çalgı aletinin sesi duyulduğu zaman kanat takmış gibi o yöne koştuğunu” anlatıyor. Halk, özellikle uzun saçlarını savurarak dans eden dansçı kızları izlemekten hoşlanırdı. Birçok kentte her gün sabahtan akşama kadar türlü türlü gösteriler izlenebiliyordu: hokkabazlar (el çabukluğu oyunları yapanlar), ipte yürüyen cambazlar, akrobatlar, müzisyenler ve şarkıcıların gösterileri, terbiye edilmiş maymun, köpek ve ayı oynatanların sergilediği gösteriler vb.

XI. yüzyılın Bizanslı tarihçilerinden Ioannes Malalas'tan öğrendiğimize göre:

Bir sene Kent'e şaşılmalı numaralar yapan sarışın bir köpek getiren bir İtalyan geldi. Sahibi pazarda dikilirken dünyanın birçok farklı yerinden gelen adamlar ve kadınlar ona gizlice para ya da yüzük veriyorlardı, o da bunları yere gömüyordu. Daha sonra köpeğe gömdüklerini bulmasını ve kendisine vermesini buyuruyordu. Ve köpek bunu yapıyordu! Köpeğe bunun gibi başka şeyler de yapıyordu ve o da her seferinde başarıyla isteneni yapıyordu. Ve o zaman birçokları bu köpeğin Delphoi ruhuna sahip olduğunu söylüyorlardı.²⁶

Tavernalar

Bizans yüksek sosyetesinin ve halktan kişilerin müdavimi olduğu tavernaların neye benzediğini tarif edemiyoruz. Bu konuya ışık tutabilecek arkeolojik verilerden yoksun olduğumuzdan yazılı kaynakların verdiği bilgilerin yanı

²⁶ Ioannis Malalas, *Chronographia*, ed. L. Dindorf, Bonnæ 1831, s. 453, satır 15; s. 454, satır 4.

sıra Antik dönemdeki (özellikle Pompeii'deki) benzerleri üzerinden tahminde bulunabiliriz. Tavernayı karakterize eden iki önemli unsur vardı: Arkalıksız banklar, şarap amforalarının yerleştirildiği oyuklar, ateş üstünde asılı duran ve içinde sürekli su kaynayan bir kazan. Bu su, şarabın sulandırılması için kullanılırdı. Bunun nedeni Bizans döneminde üretilen şarabın günümüzdekilere göre alkol oranının daha yüksek olmasıydı. X. yüzyıl başları Bizans tarihinin en önemli kaynaklarından *Eparchikon Biblion*'da kazanların altında yanan ateşin dükkânların kapanış saatinde söndürülmesi gerektiği halka duyuruluyor, aksi takdirde müşterilerin bütün gece içmeye devam edeceği uyarısında bulunuluyor.²⁷ IV. yüzyılda yaşamış Antakyalı Libanios'tan öğrendiğimize göre, "Tavernalarda boşalan bardakların sayısını kimse sayamıyor(du), bundan ziyade gece gündüz sek ya da sulandırılmış içkiler içiliyor ve herhâlde tam tersi söz konusu olsa da buralarda kadehlerin efendisi olmakla böbürleniliyordu."²⁸ Her şeye rağmen, halkın tavernalara ve hanlara bakışı tamamen farklıydı. Özellikle hanlar, devlet hazinesinden yardım da alıyorlardı. En ünlü hayır kurumlarının idari makamlarının (Sampson adlı bir han idarecisi gibi) özel bir prestije sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Ancak taverna işletmecileri; tiyatrocular, akrobatlar ve fahişeler gibi toplumun dışına itilmiş gruplardı. Yine de her şeye rağmen bunlar bin yıllık imparatorluğun her döneminde her zaman muhataplarını ve müşterilerini bulan meslekler olmaya devam ettiler.

²⁷ *Das Eparchenbuch Leons des Weisen*, ed. J. Koder, *Corpus Fontium Historiae Byzantinae* (CFHB), c. 33, Wien 1991, s. 152, no. 19, paragraf 2-4 (Περὶ καπύλων).

²⁸ Antakyalı Libanios, *Logoi, Libanii Opera, Orationes*, ed. R. Forster, 1-4 c., Leipzig 1903-1908, 1911.